

CSÁKÁNY BÉLA
A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM REKTORÁNAK
KORREFERÁTUMA

Egyetemek a világban és a hazai egyetemek

Az egyetemek feladata a társadalom jövőjét alkotó munkája, vagy a munkamegosztásban betöltött szerepe által befolyásolni képes értelmi-ségi réteg reprodukciója. Általánosan elfogadott tény, hogy az egyetemek e feladatukat csak úgy tudják maradéktalanul teljesíteni, ha oktató munkájuk mellett a szellemi alkotó tevékenységnek, különösen a tudományos kutatásnak is műhelyéül szolgálnak.

Mivel az egyetemek működése kihat a jövőbeli társadalmi folyamatokra, azt a mindenkori politikai és gazdasági hatalom természetesen befolyásolni, illetve korlátok között tartani igyekszik. A történelem tanulsága szerint azonban a politikai és gazdasági rendszerek megújulási képességének fenntartásához szükséges, hogy szellemi elitjük olyan intézményekben nevelkedjék, ahol a tudós tanárok

- 1) oktató és kutató munkájukat a politikai és gazdasági adottságoktól való erkölcsi és intellektuális függetlenségre törekedve végzik,
- 2) az oktatás tartalmát és a kutatás tárgyát saját belátásuk szerint jelölhetik ki,
- 3) előítéletek nélküli nyíltsággal fordulnak más nemzeti és politikai kultúrák felé, azok értékeinek megismerése, megvizsgálása és alkalmazása céljából.

Mindezen szempontok figyelembe vételével áttekintve a magyar tudomány egyetemi oktatást, szembeötlő számos fogyatékoság, amelyek megszüntetése nemcsak az egyetemek fejlesztését, hanem hazánk társadalmi és gazdasági felemelkedését is szolgálni fogja.

Ismeretes, hogy az egyetemi oktatás jelenlegi rendszere a négy évtizeddel ezelőtti általános társadalmi modellváltás során, illetve következtében alakult ki. Az átvett modell egyértelműen csökkentette az egyetemek súlyát, befolyását, tekintélyét. Ez racionális eleme volt a modellnek, amely abban a reményben, hogy a társadalom tökéletessé tételéhez már csak az utolsó nagy erőfeszítések szükségesek, ezen erőfeszítések útjából el akarta tüntetni az akadályokat. Márpedig bármely szigorúan centralizált

rendszer számára zavaró tényezőt jelentenek az egyetemek, ahol együtt van és egymással kölcsönhatásban erősíti egymást a fiatalos lendület és az érett tapasztalat, az új igazságok iránti vonzódás és a fejlett kritikai érzék. A bécsi és a pesti egyetem 1848-ban, a kazányi egyetem, ahova 1887-ben egy Uljanov Vladimir nevű ifjú iratkozott be, — elegendő példa erre.

Részletesebben szólva, az országunk és a fejlett országok egyetemei közötti alapvető különbséget a szocialista társadalom eddigi fejlődésére jellemző utasításos rendszer hoztalétre. Míg a fejlett országok egyetemei általában maguk alakítják ki profiljukat, és így a különböző társadalmi és egyéni igények kielégítésére képes változatos struktúrával rendelkeznek, a mi egyetemeinkre jellemző centralizáció miatt a képzés mindmáig homogén, ami — különösen a nehéz gazdasági viszonyok között — szürke középszerűséget eredményez. Ebben a vonatkozásban a mai magyar egyetemek a felszabadulás előtti egyetemeknél rosszabb helyzetben vannak, habár a két világháború között sem tartozott a magyar egyetemi rendszer Európa élvonalához. Ezt akkor elsősorban a merev német oktatási rendszerhez való igazodás okozta. Mégis meg kell állapítanunk, hogy az a korszak minőségi vonatkozásban többet tett az egyetemek fejlesztéséért (pl. a szegedi és debreceni egyetem kialakításával és fejlesztésével), míg a felszabadulás utáni időszakra elsősorban a mennyiségi fejlesztés volt jellemző.

Hazai egyetemeink a kutatómunka vonatkozásában is hátrányban vannak a fejlett országok egyetemeivel szemben. Míg ott az alap kutatás főként az egyetemeken folyik, míg ott az önálló kutatóintézetek alkalmazott és fejlesztési kutatásokkal foglalkoznak, addig hazánkban az akadémiai kutatóintézetek hálózatának kialakításával az alap kutatások jelentős része is az egyetemektől független, vagy azokkal csak laza kapcsolatot tartó intézmények kezébe került. Ez mind a szellemi, mind az anyagi kapacitás olyan megosztását eredményezte, melyből némi hasznot legfeljebb az akadémiai intézetek húztak; az egyetemek arra kényszerültek, hogy a jövő szakembereinek oktatását korszerűtlen körülmények között végezzék.

Az egyetemek oktatói karának optimális kialakítását nemcsak az oktatás és kutatás szétválása nehezítette, hanem a háborút követő időszak szélsőséges, tendenciózus és merev káderpolitikájából származó kontraszelekció is. Ennek negatív hatása máig meghatározó: tudjuk, hogy a kontraszelekció újratermeli önmagát, s a neki áldozatul esett intézményekből vétkeseket formál. Az oktatói karok jelenleg is vegyes színvonala bizonyos mértékig

még érthetővé teszi azt a semmiképpen sem helyeselhető tény, hogy a tudományos minősítés az egyetemektől függetlenül, az Akadémia keretében folyik. A legmagasabban kvalifikált értelmiség nevelésének feladatát — amely a világon mindenütt az erre leginkább alkalmas egyetemeken történik — kivették az egyetemek kezéből, azokat így másodrendű szerepre kárhozhatóvá.

Mindezen korlátok ellenére azokon az egyetemeken, illetve azokon a karokon vagy tanszékeken, ahová az előbb említett szubjektív káderpolitika ellenére kiváló szakemberek kerültek, az egyetemi oktatás és kutatás színvonala az európai középmezőnynek megfelelően alakult, sőt egyes kivételes helyeken az élvonalat is elérte. A színvonal tartását azonban az értelmiségi munka anyagi és erkölcsi elismerésének hiánya lassanként lehetetlenné teszi. Ezzel is magyarázható, hogy a magyar diplomák értéke nemzetközi összehasonlításban az 1960-as évek közepe óta csökkent.

Az egyetemi oktatás, különösen a műszaki, természettudományos és orvosi szakokon pénz- és anyagigényes. A technika fejlődésével ez az igény állandóan nő. Míg a 60-as években az akkor is szűkös ellátás az alapvető funkciókat még biztosította, az azóta növekvő anyagigényes (drágább műszerek, számítástechnika, a szakirodalom burjánzása) és a reálértékben folyamatosan csökkenő anyagi ellátás mellett kialakult áthidalhatatlan szakadék törvényszerűen a felsőoktatás színvonalának csökkenéséhez vezetett. Ez a folyamat mára országos viszonylatban katasztrofálisnak nevezhető elmaradást eredményezett. Nem tekinthető szerencsésnek az sem, hogy oktatóknak, esetenként az egyetemeknek is alapfeladatuktól függetlenül, vagy azzal esetleg ellentétes tevékenységgel kell a főfeladatok megoldásához szükséges pénzt megkeresniök. Így kerültek be az alkalmazott ipari kutatások és különböző rutin szolgáltatások is az „alapfeladatok” közé, részben vagy egészben kiszorítva hosszú távon az oktatást is segítő alap kutatást.

Nem segítették az oktatási színvonal emelését a szigorú felvételi keretszámok és a felvételi vizsgák kiszűrhetetlen szubjektivitása sem. A felvételi rendszer nem oldotta meg a társadalom igényének kielégítését sem mennyiségi, sem minőségi szempontból, ugyanakkor társadalmi feszültségek és korrupció forrásává vált.

A felsőoktatás itt vázolt nehéz helyzetén csak úgy léphetünk túl, ha a kormányzat — vállalva az ezzel járó felelősséget — határozott intézkedéseket hoz az évtizedes lemaradás következményeinek felszámolására.

Ilyen intézkedések elveit a következőkben körvonalazhatjuk:

1. *A szervezetében és felügyeletében széttagolt felsőoktatási rendszert egységes egyetemi rendszerré kell változtatni.*

□ Jelenleg a régi tudományegyetemek karai egymástól elválasztva, különböző minisztériumok hatáskörébe helyezve „egyetemként” működnek, külön-külön hivatali, gazdasági, műszaki, diákjóléti stb. apparátussal; általános ismereteket oktató külön tanszékekkel (társadalomtudomány, testnevelés, nyelvoktatás); eközben ugyancsak teljes kiegészítő személyzettel külön intézmény végzi a négyéves tanárképzést néhány méterre az ötéves tanárképzést végző intézménytől. Másrészt főiskolák működnek távoleső egyetemi szintű intézmény karaként, ha a működtető tárca közös. □ Az egy-egy városban levő felsőoktatási intézmények egységes irányítása nemcsak az apparátusok racionalizálását tenné lehetővé, hanem az egyesülésben résztvevő főiskolák oktatói kara szakmai színvonalának emelkedéséhez is vezetne. Egy, a humán és reál kultúra különböző ágait egyesítő egyetem nevelő hatása hallgatói számára – a sokszínű hallgatói közösségekben való részvételük folytán is – a jelenleginél jelentősebb lenne.

2. *Az egyetemeket az alapkutatások gazdáivá kell tenni.*

Súlyos szakmai következmények nélkül nem számolható fel és nem is csatolható közvetlenül egyetemekhez az Akadémia évtizedeken át épített kutatóhálózata. A két hálózat fúziójának megvalósítása (az egyetemi oktatást szolgáló módon, ami összekapcsolható az Akadémia tagjainak dominanciájával az egyetemek tudományos életében) hosszú folyamatként képzelhető el, amelynek keretében már most anyagilag támogatni kell kutatóintézetek, illetve osztályaik egyetemi tanszékekkel való fúzióját, illetve tanszékként való működésüket; ugyancsak preferálni kell az egyetemek és kutatóintézetek kooperációs kutatásait, közös műszerhasználatát és más együttműködési formáit.

3. *Az egyetemeket az általuk képzett szakemberek továbbképzésének gazdáivá kell tenni.*

Ez – többek között – vonatkozik a posztgraduális képzésre, amelynek anyagi lehetőségeit biztosítani kell az egyetemek számára, másrészt pedig – a tudományos fokozatok odaítélésének országosan egységes rendszere mellett, amely rendszer érvényesülése felett az Akadémia gyakorolhatja felügyeletet – az egyetemeknek meg kell adni a tudományos minő-

sítés jogát. Emellett az egyetemeké legyen az általuk oktatott szakmát művelő szakemberek – tanárok, jogászok stb. – időszakos továbbképzésének joga és feladata. Az „egyetem” fogalom devalválódásának elkerülése érdekében „nyári egyetemek” és „szabadegyetemek” szervezésének jogát az egyetemek számára kell fenntartani.

4. *Az egyetemek alapfeladataikra vonatkozó döntéseikben legyenek autonómok, a kormányzati szervek csupán felügyeletet gyakoroljanak felettük.*

Az egyetemet végzett szakemberekkel szembeni – elméleti és gyakorlati szakértők által rögzített – minimális követelmények megállapítása után, fejlett országok, illetve hazai egyetemek tapasztalataira támaszkodva meg kell határozni (differenciált módon) az egy-egy szakember kiképzéséhez szükséges összes költségeket, amelyek biztosítása esetén az egyetem a törvények szabta keretek között maga szervezi munkáját vezető testületei döntése alapján minden jelentős ügyben.

5. *Elő kell segíteni az egyetemek gazdasági megerősödését*

Az oktató munka zavartalan végzéséhez szükséges kereteket, valamint a kutatáshoz nélkülözhetetlen alapellátást a költségvetésből kell biztosítani. Ebben az esetben a továbbra is szükséges fejlesztési alapról ténylegesen fejlesztési célok eléréséhez részesedhetnének az egyetemek, s csökkenne a veszélye a kutatási támogatások oktatási célokra fordításának (ami a jelenlegi elégtelen költségvetési ellátmány mellett elkerülhetetlen). Ezen túlmenően olyan adórendszerre van szükség, amely arra ösztönöz, hogy vállalati és egyéni alapítványok segítsék az egyetemek működését és fejlesztését.

6. *Az egyetemek működésének kereteit megszabó egyetemi törvényt kell hozni.*

E kereteket jelenleg az 1985. évi 1. törvény (az oktatási törvény), az e törvény végrehajtásáról intézkedő 41/1985. számú minisztertanácsi rendelet, valamint az ehhez kapcsolódó művelődési miniszteri rendeletek – elsősorban a 20/1986. MM számú rendelet – szabják meg. Amikor egyes, a modernizáció útjára lépett országok alkotmányukban is rögzítik az egyetemek legfontosabb jogait és kötelességeit, anakronisztikus, hogy az egyetemekkel és az óvodákkal nálunk ugyanaz a törvény foglalkozik, másrészt

az egyetem működését alacsony szintű jogszabályok túlszabályozzák. Sietség az egyetemi törvény meghozásában nem szükséges, egyes rendeletek, – így az említett 20/1986. MM számú rendelet – olyan módosítás azonban mielőbb kívánatos, mely szerint az egyetemek vezető testületei teljes jogú gazdái legyenek intézményeiknek, abban az értelemben is, hogy nem szakmai szempontok az egyetemi döntésekben csak e testületek állásfoglalása alapján érvényesülhessenek.

Az eddig mondottakon túlmenően a felvételtől a végzett hallgatók elhelyezkedéséig számos ponton szükséges az egyetemi élet megreformálása. Így pl. indokoltnak látszik az egyetemre vezető utak többirányúvá tétele. Egy magasabb, a mai felvételi követelményekhez közelítő érettségi követelményszint előírása esetén automatikusan fel lehetne venni az egyetemre azokat, akik legalább jeles átlaggal tesznek érettségi vizsgát. Ettől valamivel gyengébb érettségi eredmény mellett kiegészítő felvételi vizsga alapján lehetne egyetemre kerülni. Rendszeres tehetségkutató tevékenységgel az egyetemek a felfedezett tehetségeket saját döntésük alapján felvehetnék a megfelelő szakokra. Speciális felvételi eljárás kidolgozására van szükség az esti és levelező tagozatra, amelyeket a mostanihoz képest lényegesen szűkebb körben kell fenntartani kizárólag pályakorrekciós igények kielégítésére, oly módon, hogy szakmai követelményeik a nappali tagozat követelményeivel minden tekintetben – így a nyelvtudás vonatkozásában is – megegyezzenek.

Alapvető feladat a felsőoktatásnak a jelenleginél sokkal nyitottabbá tétele, s az, hogy – minisztériumi törvényességi felügyelet mellett – a felvételi eljárási tevékenység teljes egészében az egyetemek autonóm hatáskörébe kerüljön. A felsőoktatás belső szűréssel biztosíthatja azt, hogy a kikerülő szakemberek megfelelő színvonalú képzettséggel hagyják el az egyetemeiket. E megoldás versenyhelyzetet teremt a diákok között, s a felsőbb évfolyamokba való továbblépést, illetve az oklevél megszerzését – keretszám meghatározása nélkül – meghatározott teljesítmény eléréséhez köti. E rendszer feltételezi az „iskolai végzettség” maitól eltérő értelmezését: pl. két-három sikeres egyetemi év teljesítése is jelentsen bizonyos végzettséget.

A verseny egyik eleme lehet a valóban ösztönző ösztöndíjrendszer kialakítása, ideértve azt is, hogy a szociális támogatás ne az egyetemi rendszerbe épüljön, hanem váljon az egyetemtől független szociálpolitika, illetve szociális intézményrendszer részévé. A magasabbban kvalifikált

szakemberek kibocsátásához az eddigieknél sokkal jobban kell építeni a hallgatók önálló munkájára, ami természetszerűleg vonja maga után a kötelező tantervi órák számának csökkentését. Utóbbi csupán egyik – s talán nem a legfontosabb eleme – az oktatás elkerülhetetlen modernizációjának, amelynek keretében végképp búcsút kell mondani a szájbáragós foglalkozásoknak, anyagkövető szemináriumoknak, hogy helyüket önálló gondolkodást igénylő feladatok tantermi, laboratóriumi vagy otthoni megoldása váltsa fel. A tudományegyetemi szakok jelentős része esetén a felsőbb évfolyamokon nagymértékben növelhető a választható előadások, szemináriumok száma. Az egyetemek személyi és anyagi ellátottságától függő mértékben előre kell lépni a szabad tanár-, illetve diák-választás felé. A tanárképzés színvonalát emelné a jelenlegi kétszakos képzés „másfélszakossal” (fő- és mellékszak) való felváltása, amellyel kapcsolatban hajdan sok jó tapasztalat gyűlt össze.

A jelenleg bevezetés alatt álló egyetemi nyelvtudási követelményeket – az egyetemi képzés alatt egy idegen nyelv középfokon és egy további nyelv alpfokon történő megtanulását – tekintjük csupán átmeneti állapotnak. Idegen nyelvek ilyen szintű elsajátítása nem csupán a felsőoktatás, hanem társadalmi és gazdasági életünk egésze szempontjából is a középiskola feladata kell, hogy legyen.

Befejezésül ismételni és kiegészíteni szeretném a Fórum írásos anyagának összefoglaló gondolatát. Ismételni azt, hogy több pénz és nagyobb autonómia kell, a többit elvégzik maguk az egyetemek. Kiegészíteni azzal, hogy az előzőekben hat pontba foglalt javaslatok megvalósítása teremtheti meg annak a lehetőségét, hogy az egyetemek az ország javára élhessenek a nagyobb anyagi támogatással, nagyobb autonómiával. Mindehhez a művelődési kormányzat nagyvonalúsága, határozottsága és igényessége szükséges. Ha sikerül ebben az irányban haladnunk, a magyar tudományegyetemek szívesen vállalják a megújulással járó temérdek munkát.